

Aleksandar Štulhofer, Davorka Matić¹
SOCIOLOGIJA MEDETNIČNIH ODNOSOV: SKICA
NEKEGA STRELA V PRAZNO

Kako pojasniti dejstvo, da je sociologija (med)etničnih odnosov zamudila priložnost, da nas opozori na prihajajočo vojno katastrofo? Lahko to jemljemo kot dokaz nizke prediktibilnosti sociologije? Avtorja s tridimenzionalno razlago te "zapravljene priložnosti" opozorila nasprotujeta pozitivnemu odgovoru na to drugo vprašanje.

Dosedanje raziskovanje medetničnih odnosov lahko po našem mnenju upravičeno imenujemo zabloda. Pokazalo se je namreč kot slabo ali sploh ne odporno na (a) merske (b) kriminološke (c) momentalistične težave. Merske (metodološke) težave izvirajo iz povojnega ideološkega "jemanja poguma" analizam etničnega vprašanja, kar je imelo za posledico jalov makrosociološki pristop in podvrženost prikazovanju politično zelenega stanja. S skoraj izključnim naslanjanjem na klasično merjenje etnične distance so raziskovalci respondentom omogočili, da jih prevarajo; tako obnašanje izhaja iz "tabuiziranja" etničnega, ki je še ena posledica realsocialistične ideologizacije. Tretji očitek odkriva možnost rapidnih in radikalnih transformacij etničnih odnosov - pojav napetosti in sporov na osnovi etnične mobilizacije (s transformacijo pasivnega etnosa v aktivnega) - in odgovarjajočo slabost dosedanjega makro pristopa, da bi učinkovito odreagirali. Da bi nazorneje prikazala paradoksalno nerazvitost naše sociologije etničnih odnosov, sta poskušala očrtati preprosto analizo, ki bi - če bi bila uporabljena - jasno napovedala spopade na Hrvaškem.

Na koncu sestavka podata avtorja nekaj kratkih predlogov za neke novo in drugačno sociologijo etničnih odnosov. Disciplino, ki bi s svojim "konstruktivističnim" mikro pristopom ustrezala konstruktivistični naravi etnosa - ta podaja ne samo realistično sliko ("profil") skupnega življenja, ampak tudi smernice za družbeno in politično aktivnost.

How to explain the fact that the sociology of (inter)ethnic relations has missed the chance to warn us about the on-coming war catastrophe? Can this be taken as evidence of low predictability of sociology? The authors, by a three-dimensional definition of the "lost opportunity" warning, contradict a positive answer to the second question.

Previous researches on inter-ethnic relation can, in our opinion, rightfully be called an error. They turned out to be only slightly resistant or not at all against (a) measurement (b) criminological, (c) momentalistic difficulties. Measurement (methodological) difficulties originate from post-war ideological "loosing courage" analyses of ethnic issues, which resulted in a vain macro-sociological approach and a submission to a presentation of a politically desirable condition. By almost exclusive use of a classical measuring of ethnic distance, the reasearches enabled the respondents to deceive them: such behavior originated from the "tabooisation" of the ethnic, which is one of the results of real-socialistic ideologization. The third reproach uncovers possibility of rapid and radical transformation of ethnic relations - the occurrence of tension and conflicts on the basis of ethnic mobilization (by transformation of passive ethnos into active) - and the responding failing of the existing macro approach to react effectively. To present, with

morw clarification, the paradoxal undevelopment of our sociology of ethnic relations, the authors tried to draw a simple analysis that would, if used, clearly predict conflicts in Croatia.

At the end of the paper, the authors present a few short suggestions for a new and different sociology of ethnic relations. A discipline which would, with its "constructivistic" micro approach suit the constructivistic nature of ethnos - which not only presents a realistic picture ("profile") of common life, but also the guidelines for social and political activity.

medetnični odnosi, etnos, politika, sociologija

Nepredvidljivo ne obstaja, v glavnem.
(Philleas Fogg)

I

Na samem začetku naj opozoriva na tole: ogrodje tega kratkega sestavka ni nič drugega kot zdravorazumsko razmišljanje o "črnih luknjah" naše sociologije², teme, v kateri je izginilo - ali iz katere ni niti pokukalo - opozorilo prihajajoče vojne katastrofe³. Ne glede na težave, ob katere zadeva sociologija pri napovedovanju, misliva, da položaj, v katerem sorazmerno razvito znanstveno disciplino kot strela z jasnega doleti največja (in najbolj tragična) kriza njenega predmeta, zasluži vsaj kritičen oris.

Zamislite si, da v nekem prijaznejšem času potujete z nočnim vlakom. Okrog vas so zaspani sopotniki, vam pa ni do spanja. Tako opazite simpatičnega potnika, ki sedi nasproti vas. Začneta se pogovarjati. Pogovor kmalu nanese tudi na delo, s katerim se ukvarjate. Živahni sopotnik bi rad zvedel kaj več o "zanimivem poklicu sociologa". Seveda mu na kratko razložite, s čim se ukvarja sociologija in kakšna je njena vloga v družbi. Nato vam sogovornik - ki se mimogrede opraviči, da "tako malo bere" - zastavi tole vprašanje:

"Domnevam, da ste vi in vaši kolegi raziskovalci že dolgo opozarjali na vojno nevarnost, mar ne?"

Kakšen bi bil vaš odgovor? Mar bi lahko odgovorili, da so sociologi opozarjali na tveganost določenih političnih akcij? V tem primeru bi bilo treba večino novinarjev takoj včlaniti v sociološka društva.

Razmislite še enkrat: So vam morda znane raziskave, ki so nakazale dramatične medetnične motnje, razpoke, ki so se začele pojavljati v družbi in ki bi v določenih okoliščinah lahko pripeljale tudi do državljanske vojne? Vzroke za negativen odgovor lahko iščemo med temile alternativami:

- (a) instrumenti, ki so jih uporabljali raziskovalci medetničnih odnosov, so bili neprimerni; recimo temu "merski očitek";
- (b) opravljene raziskave so metodološko validne, ne pa tudi empirično realne - z drugimi besedami, respondententi so prevarali raziskovalce; recimo temu "kriminološki očitek";
- (c) raziskave so veljavne in resnične (rezultati kažejo realno stanje) - etnična razhajanja so se pojavila preprosto "čez noč"; poimenujmo to "momentalistični očitek".

Za katerega od teh očitkov lahko rečemo, da je resničen ali resničnejši od preostalih? Na žalost za nobenega. Kot smo ugotovili, relevantni empirični podatki ne obstajajo, preostajajo nam samo hipoteze. V tem sestavku želiva argumentirati tezo, po kateri je veliki sociološki strel v prazno posledica kombinacije elementov vseh treh očitkov, hkrati pa tudi paradoksalne nerazvitosti naše sociologije etničnih odnosov.

II

Že površen pregled dosedanje raziskovalne prakse (prim. Pantić, 1987; Šiber, 1988) odkriva, da specializiranih študij medetničnih odnosov preprosto ni⁴ - kar je paradoksalno za multietično, multikulturno in multikonfesionalno skupnost z zgodovinsko izkušnjo medsebojnih konfliktov⁵.

Obstoječi podatki se najpogosteje nahajajo v posebnih delih v okviru širše zastavljenih raziskav, ki se ukvarjajo z družbeno strukturo, mladinsko populacijo, javnim mnenjem, itn. To samo po sebi še ne zasluži resnejše zamere. Vse dokler поблиže ne pogledamo samega raziskovanja predmeta. Če npr. postavite vprašanje o dosegu teh raziskovalnih fragmentov, bi bil odgovor kratek: Pozornost je posvečena izključno: (a) zavesti o nacionalni (etnični) pripadnosti, (b) utrjevanju tako imenovane etnične distance in (c) percepciji oziroma oceni kvalitete medetničnih odnosov⁶.

Kaj se nam je pokazalo? Iz odgovora na vprašanje o etnični pripadnosti se je razvila že klasična razprava o smislu in pomenu kategorije "Jugoslovan". Nenavadna narodnostna opredelitev (ali bolje - etnična neopredelitev) je služila kot empirična podlaga razmišljanja o opredmetenju "bratstva in enotnosti", o svojevrstni "tampon-vlogi" (Flere, 1986:132), ali kot spodbuda za analizo etnično mešanih zakonov; pri čemer zaključki razen takih, da poročni listi delujejo nacionalno homogenizirajoče (Vrcan 1988:169), niso privedli do globljih raziskovanj reperkusij.

Spraševanje po etnični distanci nam je pokazalo še svetlejšo sliko. Znano je, da so respondenti (ne glede na velikost vzorca) pokazali zelo nizko stopnjo distance do pripadnikov drugih etničnih skupin, pa še to šele pri vprašanih v zvezi s poroko s pripadnikom druge etnične skupine - to je mednarodni fenomen. Tako so respondenti slovanskega rodu praviloma izražali blago distanco samo do Albancev in Romov. Skladno s tem sta bila Kosovo in muslimanski del Makedonije etnično "najbolj ekskluziven" prostor, kar zadeva sklepanje zakonskih zvez⁷.

Stvar pa postane še bolj neverjetna, če si поблиže pogledamo najnovejše podatke. V zadnjih nekaj letih, kljub poslabšanju gospodarskega položaja, razpadanju trga, postopni politični dezorganizaciji in porastu mednacionalnih napetosti (s pogostimi incidenti vred) - se distanca ne povečuje bistveno⁸! Kot da objektivne spremembe ne prispejo do akterjev.

Vendar sklepi v tej smeri problema ne razjasnijo najbolje.

V neki razpravi o eksploziji mednacionalnih napetosti (Katunarić, 1991b:7) je omenjen majhen porast etnične distanciranosti na splošno na Hrvaškem, v obdobju 1984-1989. Na osnovi podatkov, zbranih z obsežnimi longitudinalnimi raziskavami družbene strukture na Hrvaškem, izraža šele vsak četrti respondent blag etnocentrizem (1991b:12). Težave se začnejo, ko pomislimo na to, da prej rečeno ne velja niti za polovico respondentov (Katunarić 1991a:379; 1991c:134). Skoraj 60% vprašanih na vprašanje namreč "ne želi odgovoriti"!

Četudi nas taka reakcija leta 1984 ni posebej presenetila, pa bi jo morali v ponovljenem raziskovanju - ko smo že vedeli za spremembe in porast napetosti v letu 1989 - sprejeti vsaj kot hipotetični znak, da respondenti, sicer percipirajo krizo medetničnih odnosov, vendar iz popolnoma določenih razlogov želijo prikriti svoje stališče. V tem obdobju je namreč stališče že postalo prepričanje.

V prid gornji tezi lahko dodamo še rezultate raziskave hrvaškega javnega mnenja iz leta 1972 (torej neposredno po velikem družbenem vrenju, katerega srž so bila vprašanja enakopravnosti republiških ekonomij in kultur). Praktično vsak drugi respondent je na vprašanje, ali so se mednacionalni odnosi na Hrvaškem izboljšali, poslabšali ali ostali isti, odgovoril "ne vem".

Niti analize ocenjevanja medetnične "klime", narejene na podlagi vprašanj o zaupanju med etničnimi skupinami, občutku ogroženosti, oceni privilegiranosti etničnih skupin ipd., niso dale boljših rezultatov. V kolikor realnost ni ustvarjena po meri Alice L. Carrola, in v kateri hkrati z rastjo nezaupanja (Dugandžija, 1991:111) etnocentrizem upada (Hodžić, 1991:119), bi ob takih paradoksih že morali pomisliti na to, da z instrumentom nekaj ne "štima".

III

Prejšnja razprava se večinoma ukvarja s tako imenovanim "merskim očitkom". Merjenja medetnične dinamike ne moremo reducirati le na merjenje distanciranosti iz vsaj dveh razlogov. Prvi je ta, da lestvica etnične distance ni dovolj natančen merski pripomoček. Ker deluje izključno na ravni projekcije, nam premalo pove o konkretnem vedenju, vsakodnevnih interesih in vplivih. Drugi razlog pa je široko odprta možnost nepoštenega odgovarjanja ali lažiranja. V določenih okoliščinah (veliki stroški!) je lestvica etnične distance učinkovit način, da raziskovalec napelje respondenta na prevaro, in čeprav je namen vprašanja več kot jasen, stopnjevanje življenjskih okoliščin, v katerih se distanca (morebiti) poraja, preveč očitno navaja k moralni obsodbi⁹.

Raziskovanje medetničnih odnosov je tako podobno nespretnemu pragmatizmu, katerega navdušenje nad konsenzom usmeri pozornost od konflikta¹⁰.

Meniva, da lahko gornjo ugotovitev opazujemo kot dvoplastno posledico ideologizacije družbenih znanosti v t.i. "realnem socializmu": z ene strani blokiranje "neželenega" raziskovanja, z druge strani pa spodbujanje interiorizacije socialističnega optimizma in dobrih namer ("pokazati zeleno") samih raziskovalcev. Tega drugega se ne da razložiti samo kot klasičen karieristični zaplet. V večini primerov gre preprosto za sprejemanje nazorov ideologije, katere konstruktivni elementi so bili, v določenem času in prostoru, edini dani. Ali pa edini na voljo. Nujno poudarjanje humanizma - seveda tistega kolektivnega! - je opravičevalo nervozo in pogosto karikirano kritiko konkurenčnih teorij, neredko pa je služilo tudi kot opravičilo za njihovo nepoznavanje¹¹ le- teh. No, to zgodbo že poznamo.

Ta klima je bila za sociologijo medetničnih odnosov še posebno neugodna. Marksististično izpeljevanje nacionalnega iz razrednega in utemeljenost zmage KPJ v splošni grozi komaj končane državljanske vojne, sta sestavljala kombinacijo v kateri je nacionalno pomenilo predvsem grožnjo - kot protisocialistični in protijugoslovanski glas razdora. Ne toliko represija kot konstruiranje domače socialistične ideologije - z globoko brazgotino zgodovinskih bratskih spopadov - je začelo usmerjati tudi sociološko prakso.

Tako je globoko v značaj naše povojne sociologije vrezana hazardnost "nacionalnega"¹². Obravnavanje medetničnih odnosov kot nekakšne eksplozivne naprave, ki jo je bolje pustiti pri miru, je pogosto delovalo kot anestetik.

In tako sociologi niso dvigovali prahu¹³. Praviloma je uporaba instrumentov zagotovljene neškodljivosti potrjevala družbena pričakovanja.

Kako naj bomo potem sploh presenečeni nad devetindevetdesetodstotno neraziskanostjo "kosovskih dogodkov", uverturo v jugoslovansko tragedijo?

Milo rečeno, neokusno bi bilo spraševati kosovarje in kosovce, koliko so distancirani eni od drugih ali "kaj mislimo o možnosti sklepanja zakonskih zvez z njimi, ki nam grozijo in nad nami vršijo nasilje; oziroma z njimi, ki so podvrženi grožnjam in nasilju z naše strani?". Prav tako absurdno bi jih bilo spraševati, ali se počutijo ogrožene oziroma ali zaupajo eni drugim.

Mar ni to dokaz neplodnosti neke metodologije?

IV

Ko analiziramo slabo oziroma nikakršno predvidevanje medetničnih spopadov, "kriminološki očitek", kot smo že ugotovili, poudarja prevaro. Vprašani so raziskovalce preprosto pripeljali na napačno sled.

Med značilnostmi opravljenih raziskav smo že omenili "olajševalne" merske okoliščine - kot npr. "odprtost" Bogardusove lestvice za manipulacijo z zaupanjem. Za hipostaziranje kolektivne laži pa vseeno potrebujemo nekaj več. Dovolj dober razlog za tako ravnanje. Po najinem mnenju moramo motiv iskati v povojnem procesu "tabuiranja nacionalnega"¹⁴.

Večina družbenih sistemov tabuira določeno obnašanje. Nekje je to homoseksualnost, drugod religioznost - ali pa nereligioznost. Za jugoslovansko različico "realsocializma" sta bila značilna tabuja nacionalnega in bogatenja. Domnevamo lahko, da so se težave, ki so se pojavljale pri vprašanih o višini dohodkov¹⁵, pojavljale tudi pri vprašanih o medetničnih odnosih. Respondenti so vztrajno prikrivali svoja stališča, če niso bila skladna z uradnimi, oziroma so se (lažno) strinjali z njimi.

Tudi redki poskusi preverjanja niso obrodili sadov¹⁶, in tako vprašanje, ali so respondenti namenoma izkrivljali realnost, ostaja brez pravega odgovora. Ob predpostavki, da je hipoteza o tabuiranju plavzibilna, so za empirični strel v prazno raziskovalci odgovorni natanko toliko, kolikor se merski (ali pa metodološki) in kriminološki očitek prepletata.

V

Zadnji, kot smo ga imenovali, "momentalistični" očitek je hkrati tudi delno opravičilo. Če so hitre spremembe kolektivnega obnašanja mogoče, so možnosti sociološkega napovedovanja zelo majhne - ne glede na uporabljeno metodologijo. Na konkretnem etničnem območju lahko to idejo elaboriramo na tale način:

Spor med etnijami s poprej sorazmerno umirjenimi odnosi se najpogosteje pojasnjuje kot posledica vpliva radikalne propagande. Medijsko spodbujanje etnične ekskluzivnosti - ki jo spremlja doseganje kritične mase agresivnosti - je manihejska zgodba o balkanskem doktorju Jekyllu, ki se spreminja v gospoda Hydeja, beroč "Politiko" ali spremljajoč dnevnik TV Beograd. Kakorkoli že, nadaljnja obdelava postaja vedno bolj resna.

Če doseganja nacionalne identitete ne razlagamo skozi politično formo in jezikovno-kulturno homogenost kot jo postulira makro-teoretski strukturalno-funkcionalni pristop (Lerotić, 1984)¹⁷, razlika med latentnim in manifestnim etničnim kolektivizmom (Mežnarić, 1989) fokusira socialno konstrukcijo etnosa¹⁸ ali individualno "zamišljanje skupnosti" (Anderson, 1990). Glede na povedano lahko popolnoma upravičeno trdimo, da sta osebk A in B pripadnika iste etnične skupine šele ko se kot taka medsebojno prepoznavata (Mežnarić, 1987:137)¹⁹!

Teza o družbeni konstrukciji etnosa se naslanja na znano izkušnjo "iracionalnosti" etnične (nacionalne) identifikacije; poudarjanje povezanosti na osnovi skupne zgodovine, kulture in tradicije, je pogosto samo intelektualistična alkimija. Šele z usvajanjem jezika, ki nas razlikuje od tujcev in zemljevida ozemlja, ki ga pripoznavamo kot "našega" (katerega zapuščenje bo na nas čustveno delovalo, pa čeprav mejo prestopimo na nekem pustem, zapuščenem kraju), nam "latentni etnos" vcepja socializacijsko izkušnjo²⁰.

"Manifestni etnos" se bistveno loči od latentnega. Med njima je dolg korak, ki ga imenujemo "etnična mobilizacija" (Mežnarić, 1989:120). Aktivacija etnosa poteka preko razglašanja individualnih (posebnih, posamičnih) hotenj s hotenji nacije, oziroma akterjevem spoznanju, da so njegovi interesi uresničljivi edino skozi (ali kakor) obči interes. Z drugimi besedami, etnična mobilizacija nastopa kot (politična) vzpostavitev kompatibilnosti - ali celo identičnosti - "velikih" in "malih" interesov. Tistih zgodovinskih in tistih vsakodnevnih. Ali pa kot prepričevanje akterja, da je prav "to to".

Uresničitev tega cilja (po Webru) lahko dosežemo tako po racionalni kot po karizmatični poti. Pri prvi npr. etnično skupino prepričamo, da bo osamosvojitve skupnosti omogočila večji ekonomski napredek njenih članov. "Karizmatična avtoriteta" pa ne ponuja nič manj kot sam smisel obstoja; v zameno pa zahteva poistovetenje posamičnega in občega - sinhrono dihanje nacije. Vplivni "šarm" (mitotvorstvo) karizme bo aktiviral milijone latentnih etnosov s fanatičnim verovanjem v novi model realnosti (Lyman, 1990:83), ki mu je edina alternativa - ob pomoči množične propagande - vrnitev v neznosno preteklost²¹.

Delovanje karizme na afektivne mehanizme, ne pa na racionalne, ne zahteva logično konsistentnega, dobro elaboriranega informiranja. Potrebuje samo plodna (ekonomska) tla in propagandno intenzivnost, eksplozivnost. Miloševićev primer nazorno dokazuje, da se lahko družbene spremembe, spodbujene s karizmo, zgodijo v sorazmerno kratkem časovnem obdobju.

Prekratko za sociološko analizo, kot nam sugerira momentalistični očitek? Če poleg tega še niste ažurni, nimate možnosti sistematiziranja longitudinalne primerjave in uporabljate povrh vsega še neprimerno metodologijo - prav gotovo.

To potrebuje dodatno razlago. Predstavljena karizmatična razlaga razpada Jugoslavije in vojnih spopadov na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini je - logično povsem sprejemljivo - najbolj argumentirana apologija izostanka sociološke napovedi. Zagovorniki "momentalističnega problema" vztrajno ponavljajo, da preprosto obstajajo nepredvidljiva družbena dogajanja. Čeprav te možnosti ne izključujeva, bi rada pokazala, da vojna na Hrvaškem ne sodi v to kategorijo. Z drugimi besedami, izostanek napovedi v primeru, ki ga obravnavamo, bi mogli pripisati izključno raziskovalni kratkovidnosti.

VI

Pri preučevanju etničnih konfliktov se najpogosteje srečamo s tremi dominantnimi teorijami (Regin, 1979; Belanger & Pinard, 1991). Prvo, izvedeno iz obče teorije modernizacije, lahko imenujemo "razvojno", glede na to, da temelji na negativnem odnosu med etničnimi konflikti in družbenim napredkom. Tako naj bi se število in intenzivnost etničnih sporov zmanjševala hkrati z vzpenjanjem družbenega sistema po "evolucijski" lestvici. To teorijo potrjuje razvoj moderne zahodne racionalnosti v nasprotju z iracionalnostjo, utemeljeno na etnični identifikaciji, solidarnosti in agresivnosti.

Naslednji koncept, teorija "reaktivne etničnosti" (Hechter, 1979) postulira strukturirane neenakosti ("interni kolonializem") kot rojstni kraj etničnih sporov. "Kulturna (etnična) delitev dela" potencira etnično solidarnost oziroma spore vzdolž etničnih meja. Z drugimi besedami, konflikt je racionalen dvakrat: kot protest podrejenih in kot obramba interesov nadrejenih. Zato je optimizem več kot vprašljiv.

Teorija "etnične kompeticije", spodbujena z empiričnimi opažanji, ki kažejo na neskladje med realnostjo in navedenima teoretičnima konceptoma - etnični spori postanejo izrazitejši šele s krepitvijo modernizacijskih procesov in manjšanjem razlik med družbenimi skupinami (Horowitz, 1985) - prevrača prej navedeni teoriji na glavo. Tako naj bi se verjetnost etničnih spopadov povečevala z usmerjenostjo potencialnih sovražnikov na iste cilje. Torej, lahko bi rekli paradoksalno, bolj ko so strani enakopravne - usmerjene k isti (skupni) realnosti - bliže so medsebojnemu spopadanju.

Od treh navedenih teorij se je eksjugoslovanska sociologija etničnih odnosov ukvarjala (če se sploh je) izključno s prvo²², seveda prikrojeno realsocializmu. Sprejemanje optimistične razlage, po kateri socialistični razvoj seka korenine nevarnim nacionalizmom, je bilo popolnoma skladno ne samo s stališčem uradne politike, temveč tudi z individualno potrebo, da se pozabijo demoni preteklosti. Drugi dve teoriji nista imeli take kredibilnosti. Prav nasprotno. "Reaktivna etničnost" je bila nesprejemljiva zaradi svojega dvoma o enem od temeljev povojne Jugoslavije - vsakodnevno razglašani enakopravnosti njenih narodov. In prav tako brez možnosti je bila teorija "kompeticije". Verjetno je celo, da so radikalni levičarji v njeni heretični tezi "prepoznali" cinični napad na socialistično demokracijo in klic po vrnitvi "močne roke". Kakorkoli že, sodiva, da se tu skriva razlaga za našo veliko napako. Poglejmo zakaj.

Predstavljajmo si, da bi skupina raziskovalcev nekje proti koncu 80. let izdelala študijo, katere naloga bi bila osvetliti hrvaško prihodnost. Po uvodnih analizah bi se sporazumeli, da omogoča najustreznejši pristop teorija "etnične kompeticije". Izbor bi obrazložili takole:

- (a) Hrvaška je sorazmerno modernizirana družba;
- (b) Celo najbolj površna statistična analiza zavrača tezo o "internem kolonializmu"; Srbi na Hrvaškem (nekaj manj kot 13% celotne populacije) so v politični, gospodarski in vojaški eliti zastopani sorazmerno nadpovprečno.

Denimo, da bi dogovorjeno konceptualno shemo začeli uresničevati spomladi 1990, neposredno pred prvimi demokratičnimi volitvami na Hrvaškem. Seveda bi jim bilo dobro znano, da v jugoslovanskem kontekstu politika dirigira vsem ostalim resorjem, zato bi naša imaginarna ekipa začela delo z oceno volilnih izidov. Obstajata dve možnosti: ali bodo zmagali komunisti, za katere bo glasovala tudi srbska manjšina, ker ji je to edina možnost, da ne bo "preglasovana", ali pa nacionalno naravnana opozicija.

Če bi zmagali komunisti, bi lahko predpostavili, da bi se njihova vlada prav kmalu znašla v zelo neugodnem položaju. Že zato, ker je konec 80. let zaznamovala konfliktna situacija treh jugoslovanskih republik - Srbije na eni ter Slovenije in Hrvaške na drugi strani - v katerih se od pojava Slobodana Miloševića krepi etnična solidarnost. Medtem ko srbski komunisti zahtevajo vrnitev "močne (centralizirane) federacije", se Slovenija in Hrvaška zavzemata za neko "ohlapnejšo" zvezo. Zato lahko pričakujemo nadaljnje poglobljanje razdora, ki bo hrvaške komuniste stal srbskih glasov, hkrati pa se jim število hrvaških glasov ne bo povečalo. Opozicijo - ki črpa moč prav iz grožnje na novo zbujenega srbskega nacionalizma - "nategovanje" z Miloševićem okrog prihodnosti Jugoslavije po federalnih kompartijskih forumih samo večja veljavo. Zmaga komunistov torej ne more prinesiti stabilnosti. Najverjetneje bo sledilo njihovo približevanje nacionalno naravnani opoziciji, ki nas (z določeno zamudo) pelje k drugi varianti.

Kaj se bo torej zgodilo v primeru volilnega poraza leve in zmage ene od opozicijskih strank? Po teoriji "etnične kompeticije" bo nova oblast težila k čim večji neodvisnosti Hrvaške²³. Takšen razvoj zaostreje položaj srbske manjšine na Hrvaškem, katere temeljno "kolektivno dobro" je povezava z matično Srbijo; enotnost srbskega naroda, kot grmi Miloševićeva propaganda od leta 1987, je edino sposobna preprečiti poniževanje in trpljenje srbske manjšine. Zlom komunizma na Hrvaškem - krhanje "institucionalnih omejitev"²⁴ - pa postavlja pod vprašaj prav to.

Lahko predvidimo, naprej spekulirajo namišljeni raziskovalci, da bodo Srbi množično izstopili iz Zveze komunistov Hrvaške in ustanovili svoje stranke. Vendar pa je, univerzalna težava etničnih manjšin, kot jim bo kmalu postalo jasno, da bodo na ta način težko pridobili znatne politične resorje. V želji, da bi poiskali kak drug način, kako zavarovati kolektivno dobro, bodo hrvaški Srbi v glavnem delovali tako, kot predpisuje "teorija solidarnosti" (Hechter, 1987). Če vemo, da je etnična solidarnost posledica racionalnih individualnih aktivnosti, so "artikulacije interesov" (interest articulation - IA), "določanje procedure" (constitutional choice - CC) in "zbiranje skupnih dobrin" (production and allocation of the joint good - PG), nujni pogoji kolektivne etnične akcije²⁵. Preglejmo jih po vrsti.

- 1/ IA - Zbiranje Srbov na Hrvaškem okrog ideje "ogroženosti vitalnih interesov" bo izpeljano (že poteka) s pomočjo propagandnega delovanja uradnih srbskih medijev. Hitro, učinkovito in ob nizkih stroških.
- 2/ CC - Dogovor o načinu določanja kolektivnih odločitev bo sprejet po trenutno najpopularnejšem modelu. Po referendumu srbskega naroda na Hrvaškem sledi, po že tradicionalnem obrazcu, predaja vseh odločitev v roke izbranega vodstva. Iz tega izhaja, da mora biti center bodočih aktivnost tam, kjer se visoka etnična koncentracija spaja z ustrežno tradicijo institucionalne ekonomije (Knin in krajiška regija).
- 3/ PG - Obstajata dve alternativni neučinkovitemu parlamentarnemu boju. Prva je bolj ali manj pasivna podpora političnemu pritisku iz Srbije; posebno zbiranje dobrin ji tako ni potrebno. Glede na to, da komunistični vrh Srbije zelo težko izvaja pritisk na protikomunistično hrvaško oblast, je ta varianta malo verjetna. Verjetnejša je torej druga opcija. Ta vključuje produkcijo in alokacijo dobrin od zunaj - prosrbska frakcija v armadnem vrhu oborožuje hrvaške Srbe - in tudi obsežno ekonomsko in politično podporo iz Beograda. Ni potrebno posebno poudarjati, kaj je interes Miloševićega režima. Rezultat oborožene obrambe Jugoslavije bi bila - po prelivanju krvi - zelo centralizirana državna forma.

Opisano hipotetično raziskovanje se tako končuje z dokaj jasno napovedjo oboroženih sporov na Hrvaškem. Od tod pa do razburkane vojne ne potrebujemo več posebnega razmišljanja...

VII

Paradoksalne nerazvitosti eksjugoslovanske sociologije medetničnih odnosov, kot smo videli, ni težko dokazati. Koncept, ki se je v glavnem naslanjal na makrosociološko površnost in politični idealizem, ni dopuščal veliko izjem²⁶. Zato bi, v želji po neki novi sociologiji (med)etničnih odnosov, s popolnoma drugačnim metodološkim pristopom na kratko podali nekaj "izvedbenih predlogov" - tako zaradi razvoja naše stroke kot tudi iz prepričanja, da kompetentna formulacija manjšinske politike ni mogoča brez znanstvene ekspertize. Zato...

Sedem miniaturnih tez za neko prihodnjo sociologijo medetničnih odnosov:

- 1/ Medetnične odnose je nujno (prvenstveno) raziskovati tam, kjer so najvidnejši - na območjih in v skupnostih z mešanim prebivalstvom. Tu ne delujejo samo projekcije, kot so predsodki ali miti, temveč tudi konkretni, vsakdanji kontakti.
- 2/ Medetnične odnose naj bi raziskovali po vzoru sociologije sosedstva - rekonstruiranje profila skupnega življenja. Pri raziskovanju analiziramo npr. "funkcioniranje" mešanih zakonov ali delovnih kolektivov v tovarnah z etnično mešano delovno silo.
- 3/ Očitno je pogoj za sociološko raziskovanje medetničnih odnosov mikrosociološki pristop. Težišče raziskovanja je nujno akterjeva "kostrukcija etnične realnosti" (analiza predsodkov je samo eden od primerov...).
- 4/ "Konstruktivistična narava" medetničnih odnosov temelji, česar ne smemo pozabiti, na konstruktivistični naravi etnosa.
- 5/ Nobena družbena akcija ne more neposredno pozdraviti kolektivne "iracionalnosti". Zato je naloga sociologije medetničnih odnosov osvetljevanje palete interesov. Le tako lahko orišemo napetosti in konflikte (ki izhajajo iz tekmovanja interesov), kot tudi razloge za privlačnost/odbojnost širše skupnosti v očeh manjšine ali nasprotno.
- 6/ Politične posledice raziskovanja medetničnih odnosov in prav tako politična čustva samih raziskovalcev morajo seveda ostati zunaj strategije poseganja v realnost.
- 7/ Do sedaj je bila naša sociologija medetničnih odnosov taka, kakršno smo zaslužili, zdaj pa je prišel trenutek, da si prislužimo boljše...

Opombe

- 1 Filozofska fakulteta v Zagrebu
- 2 S privzetjem zdravorazumskega načina popisovanja - tega se popolnoma zavedava - se deloma odrekava analitični globini. Ne pa tudi kritični ostrini. Še več...
- 3 Čeprav je prispevek omejen na sociološke raziskave, opravljene na Hrvaškem, avtorja poznata in upoštevata (zaradi primerjave, pa tudi zaradi komplementarnosti) raziskave, opravljene po drugih republikah ali na celotnem jugoslovanskem vzorcu.
- 4 Odnose med narodi in narodnostmi na prostoru bivše Jugoslavije bomo sociološko "klasično" imenovali "medetnične odnose", ne glede na že kar uveljavljen in udomačen termin "mednacionalni odnosi", ki je sicer jugopolitična inovacija.
- 5 Tu so mišljene raziskave, ki ustrezajo vsaj kriteriju republiške reprezentativnosti...
Delna izjema je (specializirana študija, vendar na nereprezentativnem vzorcu!) "neobičajna" študija (Mežnarić 1986), ki jo bomo še omenjali.
- 6 Medetnične odnose so raziskovali - najpogosteje z lestvico etnične distance (pri tem nimamo namena izčrpati popisa vseh): Bahtijarević in Zvonarević (1988, 1989)*, Đurić (1971), Fiamengo (1961)*, Flere (1986), Jerbić, Lukić in Kobsa (1979)*, Katunarić (1986, 1991)*, Pantić (1966, 1976, 1987) Rot in Lazorski (1975), Šiber (1988)*, Vrcan (1988)* in raziskovalna skupina IDIS-a /Bahtijarević, Dugandžija, Hodžić, Katunarić, Krištofić, Lazić, Lay, Stojkovič in Župančić/ (1991)*.
(Zvezdice označujejo raziskave, opravljene (tudi) na Hrvaškem.)
- 7 Glede distanciranosti Slovencev do Neslovencev glej (Klinar, 1991).
- 8 Po Vrcanu (1988:175) skoraj 72% vprašanim etnično poreklo ni pomemben dejavnik pri sklepanju zakonske zveze. Pantić (1987:591) trdi, da je "skupna" etnična distanciranost manjša od tiste, ki je bila izmerjena 1966, Katunarić (1986:86; 1987:608) pa poroča o večinskem negiranju etnične distanciranosti. Končno, raziskave javnega mnenja v Zagrebu (Bahtijarević in Zvonarević, 1988; Bahtijarević, Šiber in Zvonarević, 1989) kažejo na to, da se raven pomembnosti etnične pripadnosti za sklenitev zakonske zveze ne spreminja, ne glede na izrazito poslabšanje splošne situacije v državi. Leta 1987 je 81% respondentov izjavilo, da etnično poreklo ni pomembno pri izbiri zakonskega partnerja, leto dni kasneje pa 80,8%. Podobno (leta 1987 52% in leta 1988 67%) je bilo tudi pri večinskem odgovoru na vprašanje, ali so se mednacionalni odnosi v zadnjem času poslabšali. (Večinski odgovor je, seveda, da se mednacionalni odnosi "niso spremenili"!)
- 9 Na primer: "Kaj je z vašo načelnostjo in človečnostjo, če vam je lahko nekdo dober prijatelj, ne more pa biti mož vaše hčerke?"
Na splošno je problem Bogardusove lestvice tudi njena "obrnjenost" k večini; distanciranje (homogeniziranje) manjšinske skupnosti zmanjšuje naravna oz. eksistencialna obrnjenost k večini.
- 10 Vzemimo za primer razlago, ki sta jo Bahtijarević in Zvonarević (1988:1452) podala h križanju odgovorov "mednacionalni odnosi se niso poslabšali" in "niso se spremenili" z nekaterimi drugimi spremenljivkami. To, da istega postopka nista ponovila pri odgovoru "odnosi so se poslabšali", avtorja opravičujeta s stališčem, "da ... (prva) dva odgovora kažeta na pozitivno oceno odnosov med Srbi in Hrvati" (sic!).
- 11 Na primer odnos do ameriškega funkcionalizma, do socialno-filozofske in ekonomske kritike kolektivizma (Popper, Arendt, Hayek), feministične teorije, "pluralistov" ali pa sociobiologije.
- 12 Kot je znano, se je "nacionalno" povezovalo z bolj ali manj "neškodljivo" kulturo in tradicijo; z uvajanjem političnega (začenši z vprašanjem jezika) pa se je takoj začel dvigati prah okrog nacionalnega; dimni signali šovinizma na obzorju!
- 13 Tu bi vsekakor morali izvzeti številna opozorila V. Katunarića na tveganja, ki izhajajo iz široko razširjene avtoritativnosti.
- 14 Predlagava naslednjo lestvico "družbene odbojnosti": (1) tabuiranje, (2) stigmatizacija, (3) "proskribicija". Tabuiranje pomeni, da želi sistem preprečiti določeno akcijo s tem, da poskuša akterju vcepiti idejo, da se to "ne izplača". Stigmatizacija pomeni, da sistem na kršitev tabuja odgovarja z neformalnimi pritiski. Tretja stopnja pa pomeni, da sistem "proskribira" kršitelja s formalno-pravnimi sankcijami.
- 15 Oboroženi s slabimi izkušnjami, so sestavljalci anket neposredno vprašanje o višini dohodka pogosto zamenjali s posrednim. Respondent je moral tako svoje prihodke oceniti glede na "povprečni dohodek". Vendar niti nov koncept (še bolj obremenjen s težavami) ni dal bolj "zdravih" rezultatov.
- 16 Neodgovarjanje respondentov na vprašanje o privilegiranosti etničnih skupin, katerega naloga je bila kontrola etničnih (zakonskih in prijateljskih) nagnjenj (Katunarić, 1991c:136). Ni treba posebej poudarjati, da je povpraševanje po nagnjenjih le variacija na temo etnične distance.
- 17 Identično makrosociološko izpeljevanje je značilno tudi za našo sociologijo medetničnih odnosov.
- 18 Pojem "etnos" uporabljamo kot oznako (subjektivnega) občutka pripadnosti določeni etnični skupini oziroma percepcijo ne-pripadanja neki drugi. (Več v Supek, 1989.)

- 19 Da to velja tudi, če njuna potna lista vsebujeta to informacijo, je za naše razmišljanje seveda popolnoma irelevantno.
- 20 Mar rečenega ne podkrepljuje empirično dejstvo, da respondentom "teritorialna povezanost" in "isti jezik" pomenita najvišji izraz nacije (Bahtijarević, 1991:150) ?
- 21 Anomična družba se lahko "regenerira" z etnično mobilizacijo, utemeljeno na t.i. "zbiranju krivic" /injustice collecting/ (Robinson, 1981:80) oziroma na demagogiji ogroženost, ki postulira absolutno nujnost "obračuna".
- 22 Zаметki teorije "reaktivne etničnosti" so bolj navzoči v eksjugoslovanski sociologiji migracij; še posebno pri avtorjih, ki so se ukvarjali z bosanskimi "gastarbeiterji" v Sloveniji (niso nama poznane študije, ki bi s podobnega teoretičnega izhodišča razlagale položaj Albancev v Srbiji).
- 23 Razdrobljenost tržišča, zapiranje jugoslovanskega trga znotraj republiških meja od srede 70. znatno olajšuje ta proces; "čim manjši je pomen medregionalne ekonomske povezanosti (...), tem večja je podpora nacionalizmu (Hechter, 1987:418)"
- 24 S tem pojmom /instantial constraint/ označujemo komunistično garancijo ideje jugoslovanstva oziroma prepoved vseh akcij, ki bi lahko obnovile zgodovinske izkušnje spopadov.
- 25 Oziroma, "dovolj dobri razlogi" za posameznika, da se isti pridruži...
- 26 Znano delo o delovni emigraciji v Sloveniji (Mežnarić, 1986) verjetno predstavlja najpomembnejšo. To raziskovanje namreč, ki bi ga lahko umestili med sociologijo migracij in sociologijo medetničnih odnosov, se izogiba omejitvam marksističnega makro pristopa s posrečeno izbrano metodologijo.

Literatura

- Anderson, Benedict (1990) Nacija: Zamišljena zajednica. Zagreb: Školska knjiga.
- Bahtijarević, Štefica (1991) "Religija i nacija u svakodnevnom životu", v M. Lazić /ur./ Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj. Zagreb: IDIS.
- Bahtijarević, Štefica in Mladen Zvonarević (1998) "Javno mnijenje Zagreba '87". Naše teme 32(6):1427-505.
- Belanger, Sarah & Maurice Pinard (1991) "Ethnic Movements and the Competition Model". American Sociological Review 56(4):446-57.
- Dugandžija, Nikola (1991) "Domet nacionalne zaokupljenosti", v M. Lazić /ur./ Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj. Zagreb: IDIS.
- Flere, Sergej (1986) "Odnos mladih prema etnosu", v Skupina avtorjev Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije. Beograd, Zagreb: CID in IDIS.
- Hechter, Michael (1974) "The Political Economy of Ethnic Change". American Journal of Sociology 79(5):1151-78.
- ----- (1987) "Nationalism as Group Solidarity". Ethnic and racial Studies 10(4):415-26.
- Hodžić, Alija (1991) "Etnocentrizam društvenih grupa i nacionalnih zajednica", v M. Lazić /ur./ Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj. Zagreb: IDIS.
- Horowitz, Donald L. (1985) Ethnic Groups in Conflict. Berkeley: University of California Press.
- Katunarić, Vjeran (1986) "Sistem moći, socialna struktura i nacionalno pitanje". Revija za sociologiju 16(1-4):75-89.
- ----- (1987) "Autoritarnost - etnocentrizam - seksizam i društvene grupe". Sociologija 29(4):603-10.
- ----- (1991a) "Uoči novih etnopolitičkih raskola: Hrvatska i BiH". Sociologija 33(3):373-85.
- ----- (1991b) "Politika, etnoreligioznost i autoritarnost: Hrvatska i Jugoslavija". /rokopis/.
- ----- (1991c) "Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj", v M. Lazić /ur./ Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj. Zagreb: IDIS.
- Klinar, Peter (1981) "Sociološki prilog razotkrivanju i preras tanjukriznih pojava u međunacionalnim odnosima". Revija za sociologiju 11(3-4):53-66.
- Lyman, Stanford M. (1990) Civilization: Contents, Discontents, Malcontents. Fayetteville: The University of Arkansas Press.
- Mežnarić, Silva (1986) Bosanci. Beograd: "Filip Višnjić".
- ----- (1987) "Jedno moguće sociološko razmišljanje o naciji i etnicitetu". Migracijske teme 3(2):131-38.
- ----- (1989) "nacija i etnos u akciji". Migracijske teme 5(2-3):113- 21.
- Pantić, Dragomir (1987) "Karakteristike socijalne distance kod zaposlenih u društvenom sektoru SFRJ". Sociologija 29(4):559-603.
- Ragin, Charles C. (1979) "Ethnic Political Mobilization". American Sociological Review 44(4):619-35.

- Robinson, Jerry W. (1981) "The Conflict Approach", v J. Christenson & Robinson, J.W. /ur./ Community Development in America. Ames: The Iowa State University Press.
- Supek, Olga (1989) "Etnos i kultura". Migracijske teme 5(2-3):145-53.
- Šiber, Ivan (1988) Psihološki aspekti međunacionalnih odnosa. Zagreb: Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske.
- Vrcan, Srđan (1988) "Mladi i nacija"š, v F. Radin /ur./ Fragmenti omladine. Zagreb:IDIS.

Prevedla: Mojca Omerzu